

Fjodor Mihajlovič Dostojevski
ZAPISKI IZ MRTVEGA DOMA

prevedel Borut Kraševc

Prvi del

Uvod

V oddaljenih sibirskih krajih, med stepami, hribi ali nepreahodnimi gozdovi, včasih naletiš na manjša mesta, s tisoč, največ dva tisoč prebivalci, lesena, ne preveč lepa, z dvema cerkvama – eno v mestu, drugo ob pokopališču –, bolj podobna večji vasi v okolici Moskve kakor mestu. V njih praviloma ne manjka policijskih načelnikov, prisednikov in vseh drugih nižjih uradnikov. Na splošno je službovanje v Sibiriji ne glede na mraz izjemno prijetno. Ljudje so tam preprosti, starokopitni, red in navade so stari, trdni, preizkušeni v stoletjih. Uradniki, ki upravičeno igrajo vlogo sibirskega plemstva, so bodisi domačini, zakoreninjeni Sibirci, bodisi so prišli iz Rusije, predvsem iz prestolnic, potem ko so jih privabili lepa plača z davčnimi olajšavami, dvojna potnina in zapeljivi upi na prihodnost. Tisti izmed njih, ki znajo rešiti uganke življenja, skoraj zmeraj ostanejo v Sibiriji, se z užitkom zakoreninijo v njej ter pozneje bogato obrodijo sladke plodove. Ampak drugi, lahkomiselni ljudje, ki ne znajo rešiti uganke življenja, se Sibirije kmalu naveličajo in se v tesnobi sprašujejo, zakaj so sploh prišli sem. Nestrpno odslužijo dobo treh let, ki so jo po zakonu dolžni, po njenem izteku takoj vložijo prošnjo za premestitev in se vrnejo domov, pri tem pa preklinjajo Sibirijo in se norčujejo iz nje. Ampak nimajo prav – ne samo kar zadeva službo, tudi glede mnogih drugih stvari se imaš lahko v Sibiriji prav lepo. Podnebje je čudovito. Tukaj je veliko

neverjetno bogatih in gostoljubnih trgovcev, veliko je tudi izjemno premožnih domorodcev neruske narodnosti. Gospodične cvetejo kot vrtnice in so kar se da krepostne. Divjad leta in teka po ulicah ter kar sama skače pred lovca. Šampanjca se spije strašansko veliko. Kaviar je izvrsten. Pridelek je v nekaterih krajih petnajsteren ... Tudi sicer je to blagoslovljena zemlja. Samo znati jo moraš izkoristiti. V Sibiriji jo znajo.

V enem takih veselih in samozadovoljnih mestec z izjemno ljubeznivim prebivalstvom, ki se ga bom v srcu zmeraj spominjal, sem srečal Aleksandra Petroviča Gorjánčikova, priseljenca, ki se je rodil v Rusiji kot plemič in posestnik, potem je zaradi umora žene postal pregnanec in kaznjenec druge kategorije, po izteku desetletnega prisilnega dela, na katerega je bil obsojen, pa je preostanek življenja pohlevno in neopazno preživel v mestecu K. kot priseljenec. Prijavljen je bil pravzaprav v nekem primestnem okraju, ampak živel je v mestu, kjer je lahko vsaj kaj zaslužil s poučevanjem otrok. V sibirskih mestih pogosto srečuješ učitelje, ki so kazenski priseljenci – ljudem se ne upirajo. Poučujejo predvsem francoščino, brez katere človek v življenju težko shaja in o kateri se ljudem v daljnih sibirskih krajih ne bi niti sanjalo, če ne bi bilo teh učiteljev. Aleksandra Petroviča sem prvič srečal v hiši Ivana Ivániča Gvózdikova, starega, zaslužnega in gostoljubnega uradnika, ki je imel pet hčera, različno starih, in vse so veliko obetale. Aleksander Petrovič jih je poučeval štirikrat na teden in za učno uro dobival trideset srebrnih kopejk. Pritegnil me je s svojim videzom. Bil je izjemno bled in suh, še ne star,

kakšnih petintrideset let, majhen in bolehen. Zmeraj je bil oblečen zelo čisto, po evropsko. Če ste spregovorili z njim, vas je gledal izjemno srepro in pozorno, s strogo vljudnostjo je poslušal vsako vašo besedo, kot da bi se zamislil vanjo, kot da bi mu s svojim vprašanjem zastavili nalogo ali kot da želite iz njega izvrtati kakšno skrivnost, nazadnje pa odgovoril jasno in kratko ter vsako besedo svojega odgovora tako zelo tehtal, da vam je kdo ve zakaj postalo nerodno in ste bili nazadnje že sami veseli konca pogovora. Že takrat sem povprašal o njem Ivana Ivaniča in izvedel, da Gorjančikov živi neoporečno in spodobno (Ivan Ivanič ga sicer ne bi povabil, naj poučuje njegove hčere), da pa je strašno odljuden, vseh se izogiba, zelo je učen, veliko bere, govori pa zelo malo in tudi sicer se je z njim težko razgovoriti. Nekateri so zatrjevali, da je gotovo nor, čeprav se jim je hkrati zdelo, da to pravzaprav še ni tako velika pomanjkljivost, da so mnogi častivredni meščani pripravljani biti z Aleksandrom Petrovičem tako in drugače ljubeznivi, da bi bil lahko celo koristen, pisal prošnje in tako naprej. Domnevali so, da mora imeti v Rusiji poštene sorodnike, ki so morda tudi dokaj ugledni, ampak vedeli so, da je že od začetka pregnanstva trmasto zavračal vse stike z njimi – skratka, da si škoduje. Poleg tega so pri nas vsi poznali njegovo zgodbo, vedeli so, da je ženo umoril že v prvem letu njunega zakona, da jo je umoril iz ljubosumja in se sam naznanil (kar mu je zelo olajšalo kazen). Take zločine imajo zmeraj za nesrečo in na zločince gledajo s sočutjem. Ampak ne

glede na vse to se je čudak trmasto držal sam zase in hodil med ljudi samo poučevat.

Najprej se nisem posebno zanimal zanj, ampak kdo ve zakaj je začel postopno pritegovati mojo pozornost. Na njem je bilo nekaj skrivnostnega. Bilo ni niti najmanjše možnosti, da bi se pogovoril z njim. Na moja vprašanja je seveda zmeraj odgovarjal, celo tako, kot da bi imel to za svojo poglobitveno dolžnost, ampak po njegovih odgovorih mi je bilo nekako nerodno, da bi ga spraševal še naprej. Pa tudi na obrazu sta se mu po teh pogovorih zmeraj kazala nekakšno trpljenje in utrujenost. Spomnim se, kako sem se nekoga čudovitega poletnega večera vračal z njim od Ivana Ivaniča. Nenadoma mi je padlo na pamet, da bi ga malo povabil k sebi – pokadit papiroso. Ne znam povedati, kakšna groza se mu je pokazala na obrazu. Popolnoma se je zbegal, mrmrati je začel nekaj nepovezanega, me nenadoma jezno pogledal in stekel v nasprotno smer. Kar ostrmel sem. Od takrat me je ob najinih srečanjih gledal z nekakšnih strahom. Ampak nisem odnehal – nekaj me je vleklo k njemu, in mesec dni pozneje sem brez pravega razloga sam stopil h Gorjančikovu. Ravnal sem seveda neumno in brezobzirno. Stanoval je čisto na robu mesta, pri neki stari meščanki, ki je imela jetično hčer, ta pa nezakonsko hčerkico, staro deset let, ljubko in veselo deklico. Aleksander Petrovič je ob mojem prihodu ravno sedel ob njej in jo učil brati. Ko me je zagledal, se je tako zelo zbegal, kot da bi ga zasačil pri kakšnem zločinu. Popolnoma se je zmedel, skočil s stola in me debelo gledal. Nazadnje sva se usedla. Pozorno

je spremljal vsak moj pogled, kot da bi mu pripisoval kak poseben, skrivnosten pomen. Uganil sem, da je noro sumničav. Sovražno me je gledal, kot da bi me spraševal: »Kdaj se boš že pobral?« Z njim sem spregovoril o našem mestecu, o zadnjih novicah. Molčal je in se jezno smehljal – izkazalo se je, da ne pozna niti najbolj vsakdanjih mestnih novic, ki so jih poznali vsi, še več, sploh ga niso zanimale. Potem sem začel govoriti o našem kraju, o njegovih potrebah. Poslušal me je molče in mi tako zelo čudno gledal v oči, da me je nazadnje zaradi tega pogovora zapekla vest. Sicer pa ni dosti manjkalo, da bi ga premamil z novimi knjigami in revijami, ki sem jih držal v rokah – pravkar sem jih dobil po pošti, ponujal sem mu jih še nerazrezane. Pohlepno jih je pogledal, a takoj spremenil svojo namero in odklonil mojo ponudbo, češ da ne utegne. Nazadnje sem se poslovil, in ko sem stopil ven, sem začutil, da mi je s srca padla neznosna teža. Bilo me je sram in zdelo se mi je strašno neumno, da silim v človeka, ki bi se rad predvsem skrnil čim dlje od vsega sveta. Ampak zdaj je, kar je. Spomnim se, da pri njem skoraj sploh nisem opazil knjig, se pravi, da ni bilo res, kar so govorili o njem, češ da veliko bere. Toda ko sem se dvakrat pozno ponoči peljal mimo njegovih oken, sem v njih videl luč. Kaj neki je delal, nad čim je sedel do zore? Je morda pisal? In če to drži, kaj natanko?

Zaradi nekih okoliščin sem moral za kakšne tri mesece zapustiti naše mestece. Ko sem se že pozimi vrnil domov, sem izvedel, da je Aleksander Petrovič jeseni umrl, da je umrl osamljen in da niti enkrat ni

dal poklicati zdravnika. V mestecu so se ga komaj še spominjali. Njegovo stanovanje je bilo prazno. Takoj sem se seznanil s pokojnikovo gospodinja – hotel sem jo vprašati, s čim se je ukvarjal njen najemnik in ali ni česa pisal. Za dvojačo mi je prinesla celo košaro papirjev, ki so ostali po pokojniku. Starka je priznala, da je dva zvezka že porabila. To je bila mrka in redkobesedna ženska, iz katere je bilo težko izvrtati kaj pametnega. O svojem najemniku mi ni vedela povedati nič posebno novega. Po njenih besedah ni skoraj nikoli nič delal, po več mesecev ni odprl knjige ali vzel v roke peresa, se je pa zato cele noči sprehajal gor in dol po sobi ter ves čas nekaj razmišljal, včasih pa se je tudi pogovarjal sam s sabo. Zelo je vzljubil in ljubkoval njeno vnukinjo, Katjo, še posebno ko je izvedel, da ji je ime Katja, na dan svete Katarine pa je vsakič hodil opravljat zadušnico po nekom. Gostov ni prenašal. Od doma je hodil samo, kadar je šel počevat otroke. Celo njo, starko, je grdo gledal, kadar je enkrat na teden prišla v njegovo sobo malo pospraviti, in vsa tri leta skoraj ni spregovoril besede z njo. Katjo sem vprašal, ali se spominja svojega učitelja. Molče me je pogledala, se obrnila k steni in zajokala. Se pravi, da je ta človek vendarle mogel vsaj nekoga pripraviti do tega, da ga je vzljubil.

Odnesel sem njegove papirje in jih ves dan pregledoval. Tri četrtine teh papirjev so bili prazni listki ali vaje v pisanju učencev. Ampak med njimi je bil tudi zvezek, dokaj zajeten, na drobno popisano in nedokončan, ki ga je avtor morda sam zavrzel in pozabil nanj. To je bil opis, resda nepovezan, desetih let, ki

jih je Aleksander Petrovič preživel v katorgi. Ta opis je ponekod pretrgala neka druga pripoved, nekakšni čudni, grozljivi spomini, načechkani neenakomerno, krčevito, kot da bi avtorja nekaj sililo k pisanju. Te odlomke sem večkrat prebral in skoraj prepričan sem, da jih je napisal nor človek. Ampak katoržni zapiski, *Prizori iz mrtvega doma*, kot jih imenuje sam avtor nekje v rokopisu, so se mi zazdeli dokaj zanimivi. Popolnoma nov svet, do zdaj neznan, nenavadnost nekaterih dejstev in nekatere posebne opazke o propadlih ljudeh so me pritegnili, in to in ono sem prebral z zanimanjem. Seveda se lahko motim. Za poskus sem najprej izbral dve, tri poglavja – naj presodijo bralci ...

I

Mrtvi dom

Naša kaznilnica je stala ob robu trdnjave, tik ob trdnjavskem okopu. Dogajalo se je, da skozi špranjo v ograji pogledaš božji svet – boš morda le kaj zagledal? –, a ne vidiš drugega kot košček neba in visok zemeljski okop, porasel s travo, gor in dol po njem pa se podnevi in ponoči sprehajajo stražarji. In takoj nato pomisliš, da bodo minila leta, ti pa boš natanko tako pristopil, da bi pogledal skozi špranje v ograji, in videl isti okop, enake stražarje in tisti mali košček neba, ne tega neba, ki je nad kaznilnico, ampak drugega, daljnega, svobodnega. Zamislite si veliko dvorišče, kakšnih dvesto korakov dolgo in sto petdeset široko, ki je okoli in okoli – v obliki nepravilnega šesterokotnika – obdano z visoko palisado, torej ograjo iz visokih, zgoraj priostrenih stebrov (kolov), ki so pokončno zariti globoko v zemljo, ob straneh pa se čvrsto opirajo drug na drugega in so povezani s prečnimi deskami: to je zunanja ograja kaznilnice. Na eni strani so v ograjo vdellana močna vrata, ki so zmeraj zaklenjena ter noč in dan zastražena. Odpirali so jih po ukazu – da so ljudi izpuščali ven na delo. Za temi vrati je bil svetel, svoboden svet, tam so ljudje živeli normalno življenje. Ampak tostran ograje so si tisti svet zamišljali kot nekakšno neuresničljivo pravljico. Tukaj je bil poseben svet, ki ni bil podoben ničemur drugemu, tukaj so bili posebni zakoni, obleke, nravi in navade, mrtvi dom za žive, življenje kot nikjer dru-

gje, pa tudi ljudje so bili posebni. In prav ta posebni kotiček bi rad opisal.

Ko stopite znotraj ograje, zagledate več stavb. Po obeh straneh širokega notranjega dvorišča se vlečeta dolgi pritlični brunarici. To sta baraki. Tukaj živijo kaznjenci, ki so razdeljeni po kategorijah. Naprej, v globini ograde, je še ena prav takšna brunarica: to je kuhinja, pregrajena na dva dela. Naprej je stavba, v kateri so pod eno streho klet, kašča in skedenj. Sredina dvorišča – ravna, dokaj velika ploščad – je prazna. Tukaj se kaznjenci postavljajo v zbor, tukaj je zjutraj, opoldne in zvečer, včasih pa še večkrat v istem dnevu, pregled in klicanje po imenih – odvisno pač od sumničavosti stražarjev in tega, kako hitro znajo šteti. Naokoli, med stavbami in ograjo, ostaja še kar precej prostora. Tukaj, za stavbami, se nekateri kaznjenci, tisti bolj odljudni in mrki, v prostem času radi sprehajajo in, skriti pred vsakim pogledom, premlevajo svoje misli. Ko sem jih med temi sprehodi srečeval, sem se jim rad zaziral v mrke, ožigosane obraze in ugibal, o čem razmišljajo. Med njimi je bil neki pregnanec, čigar najljubše opravilo v prostem času je bilo, da je prešteval kole. Bilo jih je poldrugi tisoč in vse jih je imel preštete, vse jih je poznal. Vsak kol mu je pomenil dan, vsak dan je odštel po en kol, in tako je lahko po preostanku neprešteti kolov jasno videl, koliko dni bo še moral preživeti v katorgi do izteka kazni. Iskreno se je veselil, kadar je končeval katero izmed stranic šesterokotnika. Čakati je moral še veliko let, ampak v katorgi je bilo dovolj časa, da si se naučil potrpljenja. Nekoč sem videl,

kako se je od tovarišev poslavljajl neki kaznjenec, ki je v katorgi preživel dvajset let in nazadnje le dočakal svobodo. Nekateri so se še spominjali, kako je prvič prišel v kaznilnico, mlad, brezskrben, razmišljajl ni ne o svojem zločinu ne o kazni. Odhajajl je kot siv stavec, z mrkim in žalostnim obrazom. Molče je obšel vseh naših šest barak. V vsaki je molil pred svetimi podobami in se potem nizko, do pasu, klanjal tovarišem ter jih prosil, naj ga ohranijo v lepem spominu. Spomnim se tudi, kako so nekoč proti večeru nekega kaznjenca, v preteklosti premožnega sibirskega kmeta, poklicali k vratom. Pol leta prej je dobil sporočilo, da se je njegova nekdanja žena spet poročila, in to ga je zelo potrlo. Zdaj se je sama pripeljajla h kaznilnici, ga velela poklicati in mu dala vbogajme. Pogovarjajla sta se kakšni dve minuti, oba malo pojokajla in se za zmeraj poslovila. Videl sem njegov obraz, ko se je vračajl v barako ... Ja, tukaj si se lahko naučil potrpljenja.

Ob mraku smo morali vsi oditi v barake, in tam so nas zaklepajli za čez noč. Kadar se je bilo treba z dvorišča vrniti v barako, mi je bilo zmeraj težko. To je bila dolga, nizka in zatohla soba, ki so jo slabo osvetljevale lojenke. Zrak v njej je bil težak in zadušljiv. Ne razumem, kako sem lahko v njej preživel deset let. Na pogradu sem imel tri deske: to je bil ves moj prostor. Na istem pogradu je bilo samo v naši sobi še kakšnih trideset ljudi. Pozimi so nas zaklepajli zgodaj. Kakšne štiri ure je bilo treba čakati, da so vsi zaspajli. Pred tem pa hrup, dretje, krohot, preklinjanje, rožljanje verig, dim in saje, obrite glave, ožigosani obrazi,

razcapane obleke – vse prekleto, osramočeno ... Ja, človek je trdoživ! Človek je bitje, ki se vsega navadi – mislim, da je to njegova najboljša opredelitev.

V kaznilnici nas je bilo vsega skupaj kakšnih dvesto petdeset – ta številka se skoraj ni spreminjala. Nekateri so prihajali, drugim se je kazen iztekla in so odhajali, tretji so umrli. In kdo vse je bil tukaj! Mislim, da je imela vsaka gubernija, vsaka ruska pokrajina svoje predstavnike. Vmes so bili tudi kaznjenci drugih narodnosti in celo nekaj kavkaških hribovcev. Vse to se je delilo glede na stopnjo zločina, torej glede na število let, ki jih je kdo dobil za zločin. Mislim, da ni bilo zločina, ki ne bi imel tukaj svojega predstavnika. Med kaznjenci so prevladovali civilisti (cvilisti, kot so izgovarjali sami kaznjenci). To so bili zločinci, ki so jim bile popolnoma odvzete vse državljanske pravice, ljudje, izločeni iz družbe, z ožigosanimi obrazi, kar naj bi pričalo o njihovi večni zavrženosti. Na prisilno delo so jih pošiljali z roki od osem do dvanajst let in jih potem razporejali po sibirskih okrajih kot naseljence. Nekateri zločinci so bili tudi iz vojaškega sektorja, ti niso izgubili državljan- skih pravic, tako kot tudi na splošno velja za ruske kaznjenske čete. V katorgo so jih pošiljali za krajši čas, in ko se jim je kazen iztekla, so se vračali tja, od koder so prišli, med vojake, v sibirske obmejne bataljone. Mnogi izmed njih so se zaradi ponovnih hudih zločinov skoraj takoj vrnili v kaznilnico, le da ne več za kratek rok, ampak za dvajset let. Ta kategorija se je imenovala »stalni«. Ampak »stalnim« vseeno še niso bile odvzete vse državljanske pravice.

In nazadnje, obstajala je še posebna kategorija najhujših zločincev, predvsem vojakov, dokaj številna. Imenovala se je »posebni oddelek«. Sem so pošiljali zločince iz vse Rusije. Sami sebe so imeli za stalne in niso vedeli, koliko časa bodo na prisilnem delu. Po zakonu bi jim morali podvojiti, potrojiti delovne ure. V kaznilnici so ostajali do nadaljnjega, dokler se v Sibiriji ne najdejo zanje najtežja prisilna dela. »Vi imate rok, mi smo pa dosmrtni,« so govorili drugim kaznjencem. Pozneje sem slišal, da so to kategorijo ukinili. Poleg tega so v naši trdnjavi ukinili tudi civilni oddelek in namesto njega uvedli skupno vojaško kaznjensko četo. Se razume, da se je hkrati zamenjalo tudi načelstvo. Zdaj torej opisujem stare stvari, ki so že zdavnaj ostale v preteklosti ...

To je bilo že zdavnaj – vse to zdaj vidim kot v sanjah. Spominjam se, kako sem stopil v kaznilnico. Bilo je zvečer, v mesecu decembru. Že se je mračilo. Ljudje so se vračali z dela in se pripravljali na pregled. Brkat podčastnik mi je nazadnje odprl vrata v ta čudni dom, v katerem naj bi preživel toliko let in doživel toliko občutij, ki si jih ne bi mogel niti približno predstavljati, če jih ne bi zares doživel. Nikakor si na primer ne bi mogel zamisliti, kaj je tako strašnega in mučnega v tem, da vseh deset let katorge niti enkrat, niti eno minuto ne bom sam. Na delu si zmeraj pod stražo, doma z dvestotimi tovariši in nikoli, nikoli sam! Ampak privaditi sem se moral še marsičemu drugemu!

Tukaj so bili naključni in poklicni morilci, razbojniki in poglavarji razbojnikov. Bili so navadni slepar-

ji in potepuhi – tatovi, ki so pobrali, kar se je valjalo na tleh, pa tudi taki, ki so kradli z mize ... Bili so tudi taki, glede katerih bi težko uganil, zakaj so prišli sem. Ampak vsak je imel svojo zgodbo, nejasno in težko kakor maček po pijančevanju. Na splošno so o svoji preteklosti govorili malo, o njej niso radi pripovedovali in so se očitno trudili, da ne bi razmišljali o njej. Med njimi sem poznal celo morilce, ki so bili tako zelo veseli in so se tako redko o čem zamislili, da bi lahko prisegel, da jim vest nikoli ni ničesar poočitale. Ampak nekateri so bili tudi mračni in so skoraj ves čas molčali. Na splošno je le malokdo pripovedoval o svojem življenju, pa tudi radovednost ni bila v modi, to nekako ni bilo v navadi. Kvečjemu porredkoma, ko se je kdo razgovoril od brezdolja, drugi pa ga je hladno in čemerno poslušal. Tukaj ni mogel nihče nikogar spraviti v začudenje. »Mi smo razgledani ljudje!« so pogosto govorili z nekakšno čudno samovšečnostjo. Spominjam se, kako je nekoč neki razbojnik, pijan (v katorgi se je bilo včasih mogoče napiti), začel pripovedovati, kako je zaklal petletnega dečka, kako ga je z igračo zmamil nekam v prazen skedenj in tam zaklal. Vsa baraka, ki se je do takrat smejala njegovim šalam, je zakričala v en glas, in razbojnik je bil prisiljen utihniti. Pa baraka ni zakričala od negodovanja, ampak kar tako – ker *ni treba govoriti o tem*, ker se *o tem* ne govori. Mimogrede naj povem, da so bili ti ljudje tudi v resnici razgledani, in niti ne v prenesenem pomenu, ampak zares. Gotovo jih je več kot pol znalo brati in pisati. Kje drugje, kjer se rusko ljudstvo zbira v velikem številu,

bi lahko od njega ločili skupino dvesto petdesetih ljudi, med katerimi bi bila polovica pismenih? Kot sem pozneje slišal, je nekdo iz podobnih podatkov potegnil sklep, da pismenost ljudstvo pogublja. To ni res: razlogi so čisto drugi, čeprav se moram strinjati, da pismenost v ljudstvu razvija samozavest. Ampak to sploh ni pomanjkljivost. Kategorije so se druga od druge razlikovale po obleki: pri nekaterih je bila ena polovica suknje temnorjava, druga pa siva, in enako pri hlačah – ena hlačnica je bila siva, druga pa temnorjava. Nekoč na delu je deklica, ki je raznašala kolače, stopila h kaznjencem, se dolgo zazirala vame in se nenadoma zakrohotala. »Fuj, kako grdo!« je zavpila. »Sivega sukna je zmanjkalo in črnega tudi!« Bili so tudi taki, ki so imeli vso suknjo iz sivega blaga in samo rokave temnorjave. Tudi glave smo si brili različno: eni so imeli polovico glave pobrito po dolgem, drugi pa počez.

V vsej tej nenavadni družini je bilo že na prvi pogled mogoče opaziti neko vpadljivo skupno potezo. Celo najizrazitejše, najizvirnejše osebnosti, ki so se nehote dvigale nad drugimi, so se skušale ujemati s skupnim tonom vse kaznilnice. Na splošno bi lahko rekel, da so bili vsi katoržniki – z nekaj redkimi izjemami zmeraj veselih ljudi, ki so bili zaradi tega deležni vsesplošnega prezira – mrki, zavistni, strašno nečimrni, bahavi, zamerljivi in kar se da formalistični. Ena največjih vrlin je bila zmožnost, da se ničemur ne čudiš. Vsi so bili obsedeni s tem, kako naj se držijo navzven. Toda pogosto se je kar se da ošaben videz bliskovito zamenjal s kar se da malodušnim. Bilo je

nekaj res močnih ljudi – ti so se držali naravno in se niso spakovali. Ampak čudna stvar: med temi res močnimi ljudmi je bilo več takih, ki so bili prav izjemno, bolešno nečimrni. Na splošno sta bila nečimrnost in videz v ospredju. Večina je bila pokvarjenih in so postali strašansko nizkotni. Kar naprej se je spletkarilo in obiralo: to je bil pekel, najzunanjejša tema. Toda nihče se ni upal upirati pravilom in ustaljenim navadam kaznilnice – vsi so jih upoštevali. Nekateri zelo samosvoji značaji so jih upoštevali s težavo, ampak vseeno so jih. V kaznilnico so prihajali tudi taki, ki so zabredli pregloboko, ki so na svobodi prestopili vse meje, tako da so tudi zločine nazadnje delali, kot da ne bi bili več čisto prisebni, kot da še sami ne bi vedeli, čemu, kot v blodnjah, omotici, pogosto iz nečimrnosti, prignane do skrajnosti. Ampak pri nas so jih hitro ohladili, čeprav so pred nekaterimi, preden so prišli v kaznilnico, trepetale cele vasi in mesta. Ko se je novinec razgledal naokoli, je kmalu ugotovil, da to ni pravi kraj za take reči, da ne bo tukaj nikogar spravil v začudenje, neopazno se je sprijaznil in zлил s skupnim tonom. Ta skupni ton se je na zunaj kazal v nekakšnem posebnem dostojanstvu, ki je prežemalo malodane vsakega prebivalca kaznilnice. Kot da bi bil naziv katoržnika, obsojenca, tudi v resnici kak naziv, in to častni. Nobenih znakov sramu in kesanja! Sicer pa je bilo mogoče opaziti tudi nekakšno zunanjo sprijaznjenost, tako rekoč uradno, nekakšno mirno rezonerstvo. »Mi smo pogubljeni ljudje,« so govorili. »Nisi znal živeti na svobodi, zdaj pa tukaj nastavljalj hrbet šibam.« – »Nisi poslušal očeta in

mame, zdaj pa poslušaj kožo na bobnu.« – »Ni ti dišalo lahko delo, ti bo pa zdaj krepelo po grbi pelo.« Vse to se je govorilo pogosto, tako v obliki nramnega poduka kot navadnih pregovorov in rekov, ampak nikoli resno. Vse to so bile samo besede. Malo verjetno je, da je kdo izmed njih na tihem priznaval svojo krivdo. Naj je kdo, ki ni bil kaznjenec, samo poskusil komu izmed katoržnikov poočitati njegov zločin, ga ozmerjati (pri Rusih sicer ni v navadi, da bi zmerjali zločince), preklinjanju ni bilo konca. In kakšni mojstri preklinjanja so bili vsi! Preklinjali so pretanjeno, umetniško. Preklinjanje je bilo pri njih povzdignjeno v znanost. Nasprotnika so bolj kot z žaljivo besedo skušali premagati z žaljivim pomenom, duhom, idejo, to pa je bolj pretanjeno in strupeno. V nenehnih prepirih so to veččino še bolj izpopolnjevali. Vsi ti ljudje so delali pod prisilo – potemtakem so bili leni in so se izprijali: če niso bili izprijeni že prej, so se izpridili v katorgi. Tukaj se niso zbrali po svoji volji, drug drugemu so bili tuji.

»Hudič je ponosil troje opank, preden nas je zbral na kup!« so govorili o sebi, in zato so bili v tem peklemskem življenju spletke, babje opravljanje, zavist, prepiri in hudobija zmeraj v ospredju. Nobena babnica ne bi mogla biti taka babnica, kot so bili nekateri izmed teh morilcev. Ponavljam, tudi med njimi so bili močni, značajni ljudje, ki so bili vajeni vse življenje uveljavljati svojo voljo in ukazovati, prekaljeni, neustrašni. Prav te so nehote spoštovali, ti pa so se po drugi strani, čeprav so bili včasih zelo ljubosumni na svojo slavo, trudili, da drugim ne bi bili v breme,

niso se spuščali v prazno zmerjanje, obnašali so se zelo dostojanstveno, bili so razsodni in so skoraj zmeraj ubogali poveljstvo, pa ne iz načelne ubogljivosti, ne zaradi zavedanja svojih obveznosti, ampak kot da bi šlo za kakšno pogodbo, za obojestransko korist. Sicer pa so z njimi tudi ravnali bolj previdno. Spominjam se, kako so enega izmed teh kaznjencev, neustrašnega in odločnega človeka, ki ga je načelstvo poznalo po njegovih zverinskih nagnjenjih, zaradi nekega prestopka poklicali h kazni. Bilo je poleti, že enkrat po koncu dela. Štabni častnik, najbližji in neposredni načelnik kaznilnice, je sam prišel v stražarnico, ki je bila čisto pri naših vratih, da bi bil navzoč pri izvršitvi kazni. Ta major je bil za kaznjence usodno bitje, pripravil jih je do tega, da so trepetali pred njim. Bil je strašansko strog, »zaganjal se je v ljudi«, kot so govorili katoržniki. Pri njem so se najbolj bali njegovega predirnega, risjega pogleda, pred katerim ni bilo mogoče ničesar skriti. Nekako je videl, ne da bi gledal. Ko je stopil v kaznilnico, je že vedel, kaj se dogaja na njenem drugem koncu. Kaznjenci so ga imenovali osmerooki. Njegov sistem je bil napačen. S svojim neobzrdanim, hudobnim ravnanjem je že tako nasršene ljudi samo še bolj jezil, in če ne bi bilo nad njim komandanta, plemenitega in razsodnega človeka, ki je včasih krotil njegove divje izbruhe, bi s svojim upravljanjem naredil veliko škode. Ne razumem, kako je lahko srečno končal. Upokojil se je živ in zdrav, čeprav je res, da so mu sodili.

Kaznjenec je prebledel, ko so ga poklicali. Pona-vadi se je ulegel pod šibe molče in odločno, molče je

pretrpel kazen in po kazni čilo vstal, na nesrečo, ki se mu je zgodila, pa je gledal hladnokrvno in filozofsko. Z njim so sicer zmeraj ravnali previdno. Ampak tokrat je kdo ve zakaj presodil, da se mu godi krivica. Prebledel je in posrečilo se mu je še, da je na skrivaj – straža ni videla – vtaknil v rokav oster angleški čevljarški nož. Noži in vse drugo ostro orodje so bili v kaznilnici strogo prepovedani. Preiskave so bile pogoste, nepričakovane in temeljite, kazni pa stroge. Ampak če se tat odloči, da bo nekaj še posebno dobro skrila, je to težko najti, in ker so bili noži in orodje v kaznilnici potrebni vsak dan, jih ne glede na preiskave ni manjkalo. Če so jih že kdaj zaplenili, so se takoj pojavili novi. Vsa katorga je planila k ograji in z zamirajočim srcem gledala skoz špranje med koli. Vsi so vedeli, da Petróv tokrat ne bo hotel leči pod šibe in da je majorju odklenkalo. Ampak tik pred odločilnim trenutkom je naš major sedel v kočijo in se odpeljal, izvršitev kazni pa prepustil drugemu častniku. »Sam Bog ga je rešil,« so pozneje govorili kaznjenci. Kar pa zadeva Petrova, je prenesel kazen nadvse mirno. Ko je major odšel, ga je bes minil. Kaznjenc je poslušen in pokoren do neke meje, toda obstaja neka zadnja črta, ki je ni pametno prestopiti. Mimogrede: nič ni bolj zanimivo kot ti čudni izbruhi nestrpnosti in kljubovalnosti. Človek pogosto trpi in uboga več let, prenaša najokrutnejše kazni, potem pa nenadoma izbruhne zaradi kakšne malenkosti, zaradi kakšne drobnarije, skoraj brez razloga. Ljudje bi ga lahko imeli za norega, in pogosto ga tudi imajo.

Kot že rečeno, pri teh ljudeh več let nisem videl niti najmanjšega znaka kesanja, niti najmanjše mučne misli o svojem zločinu – povečini so se imeli za popolnoma nedolžne. To je dejstvo. Seveda, razlog za to so bili pogosto nečimrnost, slabi zgledi, postavljaštvo in lažni sram. Po drugi strani pa, kdo lahko reče, da je raziskal globino teh propadlih src in prebral v njih to, kar je vsemu svetu skrito? Ampak v toliko letih bi vendar moral kaj opaziti, ujeti v teh srcih vsaj kakšno potezo, ki bi pričala o notranji tesnobi, o trpljenju. Toda tega ni bilo, zares ne. Ja, zločinu očitno ni mogoče priti do dna z obstoječih, že izdelanih gledišč, in njegova filozofija je nekoliko težja, kot mislijo. Kaznilnice in sistem prisilnega dela zločinca seveda ne poboljšajo, ampak ga samo kaznujejo in družbo varujejo pred njegovimi novimi poskusi, da bi zmotil njen mir. V zločincu kaznilnica in najtežje prisilno delo razvijeta samo sovraštvo, hlepenje po prepovedanih užitkih in strašno lahkomiselnost. Ampak trdno sem prepričan, da je tudi rezultat znamenitega celičnega sistema samo lažen, varljiv, zunanji. Celični sistem iz človeka izsesava življenjske sokove, izčrpa mu dušo, jo oslabi in zastraši, potem pa to nravno izsušeno mumijo, napol norega človeka, razkazuje kot zgled poboljšanja in skesanosti. Zločinec seveda družbo, ki se ji je postavil po robu, sovraži in ima sebe skoraj zmeraj za nedolžnega, družbo pa za krivo. Poleg tega ga je družba že kaznovala, zato meni, da se je že skoraj očistil in poravnal račune. Soditi je navsezadnje mogoče tudi s takih gledišč, da moramo malodane opravičiti samega zločinca. Ampak ne

glede na vsa mogoča gledišča, se bo vsak strinjal, da obstajajo hudodelstva, ki zmeraj in povsod, po najrazličnejših zakonih, že od začetka sveta veljajo za nesporne zločine in jih bodo za take imeli, dokler bo človek ostal človek. Samo v kaznilnici sem slišal pripovedi o najstrašnejših, najbolj nenaravnih dejanjih, o najstrahovitejših umorih, ki so jih povedali s kar se da nezadržnim, kar se da otroško veselim smehom. Še posebno mi ne gre iz spomina neki očetomorilec. Bil je plemiškega rodu, nekje je služboval in bil za svojega šestdesetletnega očeta izgubljeni sin. Živel je kar se da razbrzdano in zabredel v dolgove. Oče ga je omejeval, mu prigovarjal, ampak oče je imel hišo, posestvo, imel naj bi denar, in sin, ki je želel priti do dediščine, ga je ubil. Zločin so odkrili šele po mesecu dni. Morilec je sam naznanil policiji, da je njegov oče izginil neznano kam. Ves ta mesec je preživel strašno razuzdano. Nazadnje je policija v njegovi odsotnosti našla truplo. Na dvorišču, po vsej njegovi dolžini, je tekkel z deskami prekrit jarek, v katerega so se zlivale odplake. Truplo je ležalo v njem. Bilo je oblečeno in ocedeno, siva glava je bila popolnoma odrezana in prislonjena k trupu, pod njo pa je morilec položil blazino. Zločina ni priznal. Odvzeli so mu plemiški naslov in čin ter ga za dvajset let poslali na prisilno delo. Ves čas, kar sem ga preživel z njim, je bil neverjetno dobro razpoložen in vesel. To je bil strašno prismojen, lahkomieln in nerazsoden človek, čeprav sploh ni bil neumen. Pri njem nikoli nisem opazil kakšne posebne okrutnosti. Kaznjenci ga niso prezirali zaradi zločina, ki se ga ni niti omenjalo, ampak za-

radi prismojenosti – ker se ni znal obnašati. V pogovorih se je včasih spominjal svojega očeta. Ko sva se nekoč pogovarjala o krepki konstituciji, ki naj bi bila značilna za njihov rod, je dodal: »*Moj oče* se recimo prav do smrti ni pritoževal nad nobeno boleznijo.« Taka zverinska brezčutnost seveda ni mogoča. To je fenomen. Pri tem gre gotovo za kakšno telesno hibo, za kakšno telesno in nravno pokvečenost, ki je znanost še ne pozna, ne pa kratko malo za zločin. V ta zločin seveda nisem verjel. Ampak ljudje iz njegovega mesta, ki bi morali poznati vse podrobnosti njegove zgodbe, so mi pripovedovali o vsej tej zadevi. Dejstva so bila tako zelo jasna, da sem hočeš nočeš moral verjeti.

Kaznjenci so slišali, kako je nekoč ponoči v sanjah kričal:

»Drži ga, drži! Glavo mu odseci, glavo, glavo! ...«

Skoraj vsi kaznjenci so ponoči govorili in bledli. Zmerljivke, rokovnjaščina, noži, sekire – o tem so bledli najpogosteje. »Mi smo prekaljeni ljudje,« so govorili. »Znotraj nas vse gori in se kali, zato pa tudi ponoči kričimo.«

Državno prisilno delo ni bilo prostočasno opravilo, ampak obveznost: kaznjenec je oddelal svojo nalogo ali prebil odrejeno število ur na delu in se vrnil v kaznilnico. Delo so sovražili. Človek v kaznilnici brez svojega posebnega, svojega lastnega opravila, ki mu je bil predan z vsem srcem, z vsemi mislimi in načrti, ne bi mogel živeti. Pa tudi sicer, kako bi se lahko vsi ti ljudje, razviti, zelo izkušeni in z željo po življenju, ki so jih na silo segnali sem na kup, ki so jih na

silo odtrgali od družbe in normalnega življenja, tukaj udomačili ter začeli živeti normalno in pravilno, z veseljem in po svoji volji? Že samo od brezdolja bi se v njih razvila zločinska nagnjenja, o kakršnih se jim ni prej niti sanjalo. Človek brez dela in normalne, zakonite lastnine ne more živeti, izpridi se in se spremeni v žival. In zato je imel v kaznilnici vsak, zaradi naravne potrebe in nagona po samoohranitvi, svojo rokodelsko obrt in opravilo. V dolgih poletnih dneh je šel skoraj ves čas za državno delo, v kratki noči si se komaj utegnil naspati. Ampak pozimi je moral biti kaznjenec po predpisih, takoj ko se je začelo mračiti, že zaprt v kaznilnici. Kaj naj bi počel v dolgih in dolgočasnih večernih urah? In zato se je skoraj vsaka baraka, ne glede na prepoved, spremenila v velikanško delavnico. Sámó delo in različna opravila pravzaprav niso bili prepovedani, strogo prepovedano je bilo imeti pri sebi, v kaznilnici, orodje, ampak brez orodja ni mogoče delati. Zato so delali na skrivaj, in načelstvo si je, kot se je zdelo, v nekaterih primerih pred tem zatiskalo oči. Mnogi katoržniki so prihajali v kaznilnico, ne da bi kaj znali, vendar so se učili od drugih in zato odhajali na svobodo kot dobri mojstri. Tukaj so bili tako čevljarji kot copatarji, krojači, mizarji, ključavničarji, rezbarji in zlatarji. Neki Jud, Isaj Bumštejn, je bil zlatar, hkrati pa še oderuh. Vsak je skušal zaslužiti kakšno kopejko. Naročila za delo so prihajala iz mesta. Denar je kovana svoboda, zato je za človeka, ki mu je svoboda popolnoma odvzeta, še desetkrat bolj dragocen. Naj mu samo žvenklja v žepu, pa je že napol potolažen, tudi če ga ne more za-

praviti. Ampak denar je mogoče zapraviti zmeraj in povsod, še posebno ker je prepovedan sadež dvakrat slajši. In v katorgi je bilo mogoče dobiti celo žganje. Pipe so bile najstrože prepovedane, vendar so jih kadili vsi. Denar in tobak sta ljudi reševala skorbuta in drugih bolezni, delo pa jih je reševalo pred zločini: brez dela bi kaznjenci drug drugega požrli kakor pajki v steklenici. In vendar sta bila delo in denar prepovedana. Pogosto so ponoči delali nepričakovane preiskave, zaplenjevali vse prepovedano, in naj so denar še tako skrivali, je včasih vseeno prišel preiskovalcem v roke. To je bil eden izmed razlogov, da denarja niso hranili, ampak so ga skušali čim prej zapiti, in prav zato se je v kaznilnici pojavljalo tudi žganje. Krivec je bil po vsaki preiskavi – poleg tega, da je bil ob vse svoje premoženje – ponavadi boleče kaznovan. Ampak po vsaki preiskavi se je to, česar je primanjkovalo, kmalu spet pojavilo, kaznjenci so si takoj priskrbeli nove stvari in vse je steklo po starem. Tudi načelstvo je vedelo za to, in kaznjenci se niso pritoževali čez kazen, čeprav je bilo tako življenje podobno življenju ljudi, ki so se naselili na Vezuvu.

Kdor ni imel rokodelstva, je služil kako drugače. Nekatera opravila so bila dokaj izvirna. Nekateri so se na primer ukvarjali samo s prekupčevanjem, in včasih so se prodajale take stvari, da komu onstran zidov kaznilnice še na misel ne bi prišlo, da jih je mogoče ne samo kupovati in prodajati, ampak sploh imeti za robo. Toda katorga je bila zelo revna in zelo podjetna. Tudi najslabša cunja je imela ceno in jo je bilo mogoče za kaj porabiti. Zaradi revščine je

imel v kaznilnici tudi denar čisto drugačno vrednost kot na svobodi. Za dolgo in težko delo so plačevali prave ficke. Nekateri so uspešno služili z oderuštvom. Kaznjenec, ki je vse pognal in prišel na boben, je svoje zadnje stvari odnesel oderuhu in dobil nekaj bakrenega denarja na grozljive obresti. Če teh stvari ni do roka odkupil, so bile takoj neusmiljeno prodane. Oderuštvo je tako cvetelo, da so sprejemali celo državne stvari, na primer perilo, obutev in tako naprej – torej stvari, ki jih potrebuje vsak kaznjenec v vsakem trenutku. Ampak pri takih zastavitvah se je lahko vse zasukalo tudi drugače, kar sicer ni bilo čisto nepričakovano: kaznjenec, ki je zastavil stvari in dobil denar, je šel takoj, brez nadaljnjih pogovorov, k dežurnemu podčastniku, ki je bil najbliže načelniku kaznilnice, in poročal o zastavitvi državnih stvari, in te so oderuhu takoj pobrali, celo ne da bi kaj poročali višjemu načelstvu. Zanimivo, da pri tem včasih sploh ni prišlo do prepira: oderuh je molče in čemerno vrnil, kar je moral – kot da bi celo sam pričakoval, da se bo tako končalo. Morda si je na tistem priznaval, da bi na mestu zastavljavca ravnal enako. In če je kdaj pozneje zaradi tega preklinjal, je brez jeze, samo zaradi lepšega.

Na splošno so vsi strašno kradli drug drugemu. Skoraj vsak je imel svojo skrinjo s ključavnico, v kateri je hranil državne stvari. To je bilo dovoljeno, ampak skrinje niso bile rešitev. Najbrž si lahko mislite, kako mojstrski tatovi so bili tam. Meni je neki kaznjenec, ki mi je bil iskreno vdan (to govorim brez vsakega pretiravanja), ukradel Biblijo, edino knjigo,

ki jo je bilo dovoljeno imeti v katorgi. Še istega dne mi je to sam priznal, pa ne, ker bi se kesal – enostavno sem se mu zasmilil, ko sem jo dolgo iskal. Med kaznjenci so bili tudi oštirji, ki so trgovali z žganjem in hitro bogateli. O tej trgovini, ki je dokaj zanimiva, bom spregovoril ob kakšni drugi priložnosti. Mnogi so bili zaprti zaradi tihotapstva, zato ni nič čudnega, da se je ne glede na vse preglede in stražo v kaznilnico prinašalo žganje. Mimogrede naj povem, da je tihotapstvo že po svoji naravi poseben prestopek. Ali si je na primer mogoče zamisliti, da je denar, korist, pri nekaterih tihotapcih postranskega pomena, da ni v ospredju? Ampak v resnici je natanko tako. Tihotapec dela iz strasti, to je njegova poklicanost. Po svoje je pesnik. Tvega vse, spušča se v strašno nevarnost, ljudi vleče za nos, izumlja, se izmotava, včasih ravna celo po nekakšnem navdihu. Ta strast je enako močna kot kvartopirstvo. Poznal sem nekega kaznjenca, ki je bil pravi orjak, vendar tako krotek, tih in pohleven, da si ni bilo mogoče zamisliti, kako je lahko prišel v katorgo. Bil je tako zelo miren in prilagodljiv, da se ves čas, kar je bil v kaznilnici, z nikomer ni sprl. Ampak doma je bil z zahodne meje, zaprli so ga zaradi tihotapstva, in seveda si ni mogel kaj in je začel tihotapiti žganje. Kolikokrat so ga zaradi tega kaznovali in kako se je bal šib! Pa tudi s samim tihotapljenjem žganja je zaslužil čisto malo. Z žganjem je bogatel samo prodajalec, ta čudak pa je imel rad umetnost zaradi umetnosti. Bil je cmerav kot ženska in po kazni se je ne vem kolikokrat zaklinjal in pridušal, da ne bo več tihotapil. Včasih se je pogumno

premagoval tudi ves mesec, ampak nazadnje vseeno ni zdržal ... Po zaslugi takih ljudi v kaznilnici nikoli ni zmanjkalo žganja.

In nazadnje, obstajal je še en prihodek, od katerega kaznjenci sicer niso mogli obogateti, vendar je bil stalen in dobrodejen. To je bila miloščina. Najvišji razred naše družbe si ne predstavlja, kako za »nesrečnike« skrbijo trgovci, meščani in vse naše ljudstvo. Miloščina je skoraj nepretrgana in skoraj zmeraj v obliki kruha, žemelj in kolačev, veliko bolj poredko v denarju. Brez te miloščine bi bilo kaznjencem, še posebno v preiskovalnem zaporu, ko živijo v veliko hujših razmerah kakor po njem, marsikje zelo hudo. Kaznjenci si miloščino pobožno in pošteno razdelijo. Če kolačev ni dovolj za vse, jih razrežejo na enake dele, včasih celo na šest delov, in vsak kaznjencem nujno dobi svoj kos. Spominjam se, kako sem prvič dobil miloščino v denarju. To je bilo kmalu po mojem prihodu v kaznilnico, ko sem se z jutranjega dela vračal sam, s stražarjem. Naproti sta mi šli mama in hči, kakšnih deset let stara deklica, ljubka kot angelček. Nekoč sem ju že videl. Mama je bila vdova po vojaku. Njen mož, mlad vojak, je bil v preiskovalnem zaporu in umrl v bolnišnici, v oddelku za kaznjence, ko sem tudi jaz tam ležal bolan. Žena in hči sta se prišli poslovit od njega, obe sta strašno jokali. Ko sta me zagledali, je deklica zardela in nekaj zašepetala mami – ta se je takoj ustavila, poiskala v culi četr t kopejke in jo dala deklici. Deklica je stekla za mano ... »Na, *nesrečnik*, vzemi v božjem imenu kopejkico!« je vpila, ko je stekla predme in mi v roke

stisnila kovanec. Vzel sem njeno kopejkico in deklica se je vrnila k mami zelo zadovoljna. To kopejkico sem dolgo hranil.